

Т. А. Вишинська,
аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет

ІЛЛЕГАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ: СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА СТРУКТУРА

У статті розглядаються проблеми іллегалізації економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі. Розкривається поняття та досліджується структура даного явища.

The article discusses problems of illegalization economic activity in foreign trade. Expands the concept and explores the structure of the application.

Ключові слова: іллегалізація, зовнішня торгівля, структура, податки.
Key words: illegalization, foreign trade, structure, taxes.

ВСТУП

Розвиток глобалізаційних процесів, масштабне переміщення фінансових ресурсів між різними країнами відкривають об'єктивні можливості для фінансування економічного росту. Проте збільшуються ризики виведення фінансових потоків у сферу тіншового обігу капіталу.

У сучасному світі немає жодної країни, жодної економіки, в якій би не існувало тіншового сектора в більших чи менших масштабах. Тіншова діяльність стає все більш диверсифікованою та розповсюджується на ті сфери, де раніше вона не проявлялась. Динамічно розвиваються тіншові міжнародні зв'язки, тіншова економіка набуває регіональних, а в деяких сферах (наприклад, торгівля наркотиками) і світових масштабів. Висока мобільність факторів виробництва, використання нових інформаційно-комунікаційних технологій призвело не тільки до формування єдиного економічного, фінансового середовища, але й до глобалізації тіншової економіки.

Актуальність питання іллегалізації економічної діяльності через складність її наслідків для довгострокового зростання країни зумовила значну зацікавленість вітчизняних та зарубіжних авторів у дослідженні даного явища. Сутність, структуру та чинники іллегалізації економічної діяльності досліджували: Турчинов В.О., Варналій З.С., Антипов В.І., Бірюков Г.М., Гриневич А.Г., Краус Н.М., Молчанова Т., Некрасов В., Єріашвілі Н.Д., Ніколаєві Н.І., Шевяков А.Ю., Осипенко О.В., з кримінологічної точки зору іллегалізацію економіки розглядали: Попович В.М., Долгова А.І., Ванюшкін С.В., Кучеров І.І., Пахомов В.Д., та інші. Проте багато аспектів цієї наукової проблеми є й досі дискусійними, недостатньо розкритими та потребують подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є дослідження особливостей іллегалізації економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі в Україні.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

До найбільш значних секторів тіншової економіки в сучасній Україні відносять сферу зовнішньої торгівлі [1; 2; 3].

Іллегалізована економічна діяльність у сфері зовнішньої торгівлі — це сумнівні або протизаконні фінансово-господарські операції, які здійснюються суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності з метою мінімізації митних платежів та податків, отриманню надприбутків та вивозу фінансових ресурсів за межі країни.

У сфері зовнішньої торгівлі яскраво проявляються усі форми іллегалізованої економіки, які можна структурувати за двома основними критеріями: рівень приховування від офіційного обліку та ступінь порушення законодавства рис. 1.

Для неофіційної економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі характерними є порушення законодавства у формі повного або часткового ухилення від сплати митних платежів та податків при перетині товарів через кордон шляхом їх недостовірного декларування. До використовуваних при цьому методів можна віднести: спотворення номенклатури, порушення ідентифікації товарів, віднесення готових виробів до комплектуючих та деталей, зміна кількості та якості, зміна технічних характеристик, заниження реальної фактурної вартості товарів, невірне застосування критерію достатньої переробки товару, фальсифікація інформації про країну походження товарів з метою, застосування режиму найбільшого сприяння.

У розвитку неофіційної економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі значну роль відіграють офшорні центри. Це зумовлено тим, що, не дивлячись на глобалізацію економіки, зберігаються відмінності між податковими ставками у різних країнах. У зв'язку з цим суб'єкти ринку намагаються мінімізувати сплату податків з використанням офшорних зон, вивести з-під контролю фіскальних та правоохоронних органів частину найбільш сумнівних або протизаконних фінансово-господарських операцій.

Неофіційна економіка у сфері зовнішньої торгівлі пов'язана з діяльністю різних суб'єктів:

- експортерів, які використовують трансфертні ціни з метою вивозу фінансових ресурсів та ухилення від сплати податків до бюджету;
- імпортерів, які використовують "сірі" схеми з метою ухилення від сплати податків до бюджету.

До неформальної економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі необхідно віднести неформальну транскордонну торгівлю ("неорганізований" імпорт) — легальний ввез товарів до країни фізичними особами (як резидентами, так і не резидентами) з метою подальшого продажу на внутрішньому українському ринку. За умов такої торгівлі, Україна, окрім митних податків, втрачає також податки з прибутку від продажів ввезених товарів. Крім того, товари, ввезені людьми ніби для особистого використання, не проходять жодних перевірок та можуть бути шкідливими для здоров'я та життя населення (токсичні іграшки та радіоактивний посуд).

Такий вид торгівлі є законним, бо довести, що громадянин ввозить товари не для особистого вжитку, є майже неможливо.

У сфері зовнішньої торгівлі розповсюджені також фіктивні угоди, які використовуються для приховування реально здійсненої операції з метою:

- сплати по ній меншої кількості податків;
- вивозу фінансових ресурсів.

Найбільш яскравим прикладом фіктивної операції є псевдоекспорт. Сутність його полягає в тому, що при здійсненні контракту, який ніби передбачає експорт товару, останній митний кордон не перетинає, а реалізується всередині країни. Однак документи оформлюються як на здійснений експорт, з метою незаконного повернення податку на додану вартість (далі ПДВ). Основними тенденціями, що характеризують ситуацію у сфері адміністрування ПДВ, є: зниження економічної ефективності адміністрування ПДВ на фоні посилення галузевих та міжрегіональних диспропорцій у його відшкодуванні, щорічне збільшення кількості злочинів у структурі економічної злочинності та розмірів заподіяної ними шкоди, високий рівень латентності злочинів, недосконалість та нестабільність вітчизняного законодавства, корупційні процеси в державі та низька ефективність роботи контролюючих та правоохоронних органів [4].

Механізми незаконного відшкодування ПДВ через експортно-імпорتنі операції зображено на рис. 2.

Неправомірне масове застосування суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності пільг по ПДВ, які направлені на стимулювання вітчизняного експорту та покращення інвестиційного клімату, не тільки завдає непоправної шкоди державному бюджету, але і гальмує здійснення належних виплат законослухняним платникам податків.

Нелегальна економічна діяльність у сфері зовнішньої торгівлі пов'язана, зокрема, з діяльністю фізичних осіб — нерезидентів, які незаконно перебувають на території України.

Існування тісного зв'язку між нелегальною трудовою міграцією та ілєгалізованою економікою є безперечним. З однієї сторони, ілєгалізована економіка провокує нелегальну міграцію, пред'являючи попит саме на дешеву та беззахисну працю мігрантів, заохочуючи їх відмову від легалізації свого статусу. З іншої сторони, нелегальні мігранти в країні, для яких офіційна зайнятість є неможливою, стимулюють розвиток та процвітання ілєгалізованого сектора економіки.

Кримінальна економіка у сфері зовнішньої торгівлі включає в себе дві групи правопорушень:

1. Порушення встановленого поряд-

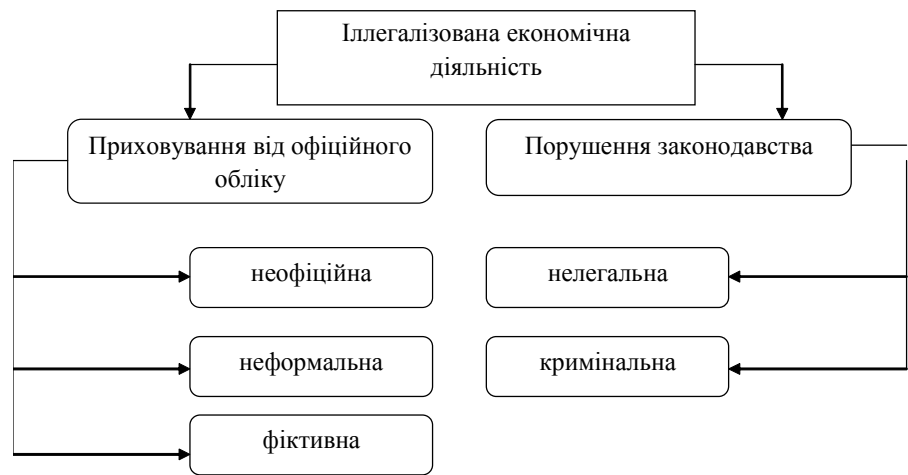

Рис. 1. Структура ілєгалізованої економічної діяльності у сфері зовнішньої торгівлі

ку переміщення матеріальних і нематеріальних об'єктів через митний кордон України:

— контрабанда — переміщення товарів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, вчинене у великих розмірах, а також незаконне переміщення історичних та культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів (крім гладко ствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї), спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, а так сама контрабанда сировинних стратегічно важливих товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України (ст. 201 КК України).

2. Порушення встановленого порядку міжнародної торгівлі, а також надходжень до державного бюджету грошових коштів від суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності:

- ухилення від сплати податків (ст. 212 КК України);
- неповернення з-за кордону коштів в іноземній валюті (ст. 207 КК України) [5].

Будь-яка економічна діяльність здійснюється при взаємодії суб'єктів. При розгляді явищ ілєгалізованої економіки як похідної дід легального сектора доцільно її визначити як систему відносин між окремими індивідами, групами індивідів, індивідами та інституціональними одиницями, між окремими інституціональними одиницями з приводу виробництва, розподілу, перерозподілу, обміну та споживання матеріальних благ та послуг, результати яких з тих чи інших причин не враховуються державними органами статистики [7]. Можна виокремити наступні три основних рівня суб'єктів, кла-

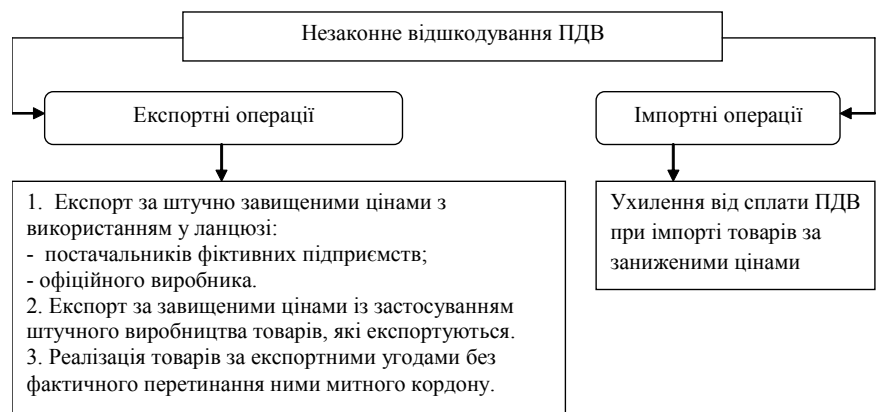

Рис. 2. Механізми незаконного відшкодування ПДВ через експортно-імпорتنі операції [5]

Таблиця 1. Критерії порівняння легального та ілєгалізованого секторів [13]

Критерії порівняння	Легальний сектор	Ілєгалізований сектор
Бар'єри входу	Високі	Низькі
Використання реклами	Обовязкове	Рідко вікиристовується
Робочий час	Регулярний	Нерегулярний
Прибуток	Нормальний	Високий
Фінансовий сервіс	Легальне кредитування	Використання особистих, тіньових зв'язків
Державні субсидії	Надаються	Відсутні
Кваліфікація	Підтверджена (відповідними дипломами та сертифікатами)	Не підтверженна

сифікованих за ієрархічною підпорядкованістю між ними.

1. Високий рівень — займають корумповані представники бюрократії, працівники великих фірм та корпорацій, державних та акціонерних підприємств які контролюють діяльність ілєгалізованих структур в своїх організаціях, а також окремі працівники правоохоронних органів, пов'язані з кримінальними авторитетами. Даний рівень суб'єктів деякі економісти трактують як необхідну для ілєгалізованої економіки систему влади [8].

2. Середній рівень — місце в "центрі" займають менш впливові представники тих самих соціальних груп, а також підприємці та деякі високооплачувані професіонали з числа спеціалістів, пов'язані з діяльністю ілєгалізованих структур.

3. Нижчий рівень — містить значну частину спеціалістів та найманих працівників у тіньових підприємств, представників трудових колективів державних підприємств, а також безробітних, оплата праці та послуг яких залежить від діяльності ілєгалізованих структур [9]. Ці суб'єкти не володіють офіційним економічним статусом та діють без будь-якої реєстрації та контролю в сфері паралельної економіки [11]. В. Гінзбург розглядає даний рівень як особливий сектор виробничої функції, де зайнята без офіційної реєстрації частина робочої сили [12].

Суб'єкти ілєгалізованої економіки являють собою організаційно оформлену сукупність, діяльність якої здійснюється по налагодженому механізму з притаманним йому алгоритмом злочинів. При взаємодії різнорівневих суб'єктів у процесі ілєгалізованої економічної діяльності формуються стійкі механізми нелегальних зв'язків між ними, між ними та суб'єктами легальної економіки, норми та правила, які підпорядковують їхню діяльність в тих чи інших сферах ілєгалізованої економіки. За таким підходом до суб'єктного складу, вчені розділяють всіх учасників ілєгалізованих відносин на чотири групи [12]:

1) "тіньовики" — частина населення, безпосередньо зайнята в тіньовій сфері, яка не приховує свої нелегальні зв'язки.

2) "включені спостерігачі" — ті, хто знаходяться в тіньовому середовищі, спостерігають її з середини, але про особисту участь у ілєгалізованих угодах не згадують.

3) "спостерігачі зі сторони" — респонденти, які судять про ті чи інші прояви ілєгалізованої економіки, не будучи самі в неї включеними або не наважуючись в цьому зізнатися.

4) "жертви" — постраждали від корупціонерів та ілєгалізованих суб'єктів, але з ними ніяк не пов'язані.

Необхідно відмітити, що за певних економіко-правових умов суб'єкти ілєгалізованої діяльності можуть переходити в легальний сектор і навпаки, в залежності від того, наскільки та чи інша сфера економіки сприяє досягненню основної мети — максимізації прибутку.

Порівнюючи різні критерії легального та ілєгалізованого секторів, вибудовується наступна схема — табл. 1.

Аналізуючи табл. 1, можна зробити висновок, що ілєгалізований сектор економіки приваблює суб'єктів підприємницької діяльності низькими бар'єрами входу (відсутністю необхідності отримувати ліцензії на експорт та імпорт окремих видів товарів, можливість здійснювати операції з зовнішньої торгівлі товарами, які підлягають квотуванню без отримання дозволів), високими прибутками (за рахунок ухилення від сплати податків), використанням фізичних осіб — нерезидентів, які незаконно перебувають на території України, ілєгалізованим кредитуванням та ін.

ВИСНОВКИ

Таким чином, специфіка ілєгалізації у сфері зовнішньої торгівлі характеризується тим, що тут правопорушення мають комплексний характер, порушуючи митне, податкове та валютне законодавство. Криміналізація відносин у сфері зовнішньої торгівлі є однією з основних загроз економічній та в цілому національній безпеці України. Вирішення даної проблеми передбачає розробку та одночасно реалізацію системи засобів по удосконаленню регулювання та контролю експортно-імпорتنих операцій, а також створення сприятливого інвестиційного клімату у країні.

Література:

1. Варналі З.С. тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації/ За ред. З.С. Варналій. — К., 2006. — 576 с.
2. Антипов В.І. Тіньова економіка та економічна злочинність, світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю. — В., 2006.
3. Краус Н.М. тіньовий та офіційний сектори економіки: антагоністичне співіснування та взаємодія. — П., 2008.
4. Чернявський С.С., Довбаш Р.С. Протидія злочинам, пов'язаним з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість. — К, 2009. — 216 с.
5. Кримінальний кодекс України. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>
6. Капустин А.А. Статистическая оценка масштабов теневой экономики: автореферат диссертации. — Ростов на Дону, 1999. — С. 11.
7. Явлинский Г. Добрый царь как фактор риска // Московские новости. — 2002. — №4.
8. Явлинский Г. Периферийный капитализм // Московские новости. — 2003. — № 18.
9. Капирова А. Из тени в свет перелетая. Теневая экономика: криминал или источник инвестиций // Век. — 1996. — № 27.
10. Болдырев В.Н. Исследование влияния теневых структур в экономике // Вестник МГУ. Сер. 6. Экономика. — 2004. — № 35. — Стр. 71.
11. Макаров Д. Экономические и правовые аспекты теневой экономики в России // Вопросы экономики. — 1998. № 3.
12. Ginsburgh V., Mitchel P. and Padoa Schioppa F. (1985) Macroeconomic policy in the presence of an irregular sector in: The economics of the Shadow Economy. Ed. By W. Gaerther and Wenig.
13. Клямкин И. М., Тимофеев А. М. Теневая Россия: экономико-социологическое исследование. — М.: РГГУ, 2000.
14. Fidler P., Webster L. The Informal Sectors of West Africa // The Informal Sector and Microfinance Institutions in West Africa. Ed. by L. Webster, P. Filder. — Washington, 1996. — P. 6.

Стаття надійшла до редакції 13.10.2011 р.